

Materiały

ARCYBISKUP ANASTAZY (GIANNOULATOS)¹

Życie w Chrystusie w wieloreligijnej społeczności globalnej²

Living in Christ in a multi-religious global community

Różnorodność kultur, języków, wierzeń religijnych jest jedną z cech charakterystycznych ludzkości. Nawet jeśli dzisiaj mówimy o globalizacji, to jest oczywistym, że różne religie nadal istnieją i wywierają wpływ na życie mieszkańców ziemi.

Ogólnie rzecz biorąc, w naszych czasach nadal istnieje 19 religii, podzielonych na 240 odgałęzień. Odsetek ludzi, którzy nie należą do żadnej religii, jest również znaczący. Na początku XXI wieku chrześcijanie stanowili 33,1% światowej populacji, agnostycy 15,2%, a zadeklarowani ateści 3,58%³. Nowsze statystyki ograniczają chrześcijan

¹ Arcybiskup Tirany, Durrës i całej Albanii, emerytowany profesor Narodowego Uniwersytetu im. Kapodistria w Atenach, honorowy członek Akademii Ateńskiej. W dniu 6 października 2022 roku otrzymał tytuł doktora honoris causa Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie – relację z uroczystości zamieszczono w tym zeszycie *Rocznika Teologicznego* w dziale „Kronika”.

² Tłumaczenie z jęz. greckiego: Jerzy Betlejko.

³ „Islam szacuje się na około 20%, hinduizm na około 13%, buddyzm na około 6%, taoizm i klasyczny konfucjanizm na około 4%. Religie plemienne Afryki i różne nowe religie na 2% każda, a poniżej 0,5% są szacowane judaizm, sikhizm, bahyzm, juvenizm, shintoizm.” (Barrett 2001).

do 32,9%⁴. Przypominamy, że te statystyki są z wielu przyczyn względne i należy je brać pod uwagę jedynie orientacyjnie.

Relacje wyznawców różnych religii nie zawsze były pokojowe. Nadal występują różnorodnie właśnie a nawet konflikty zbrojne. W naszych czasach szczególnie podkreśla się potrzebę wolności religijnej oraz obowiązek poważnego dialogu międzyreligijnego. Zgodnie przyjmuje się, że wysiłki na rzecz pokoju na świecie wymagają pokojowego współistnienia wyznawców różnych religii.

I

Poglądy chrześcijan na różne wierzenia religijne znacząco od siebie odbiegają. Teorie, które zostały sformułowane na przestrzeni wieków, mają bardzo szerokie spektrum, od kompletnie negatywnego do całkowicie afirmatywnego. Pokróćce wyróżnię najważniejsze z nich:

1. Religie są dziełem diabła i nie zawierają w sobie żadnej prawdy ani wartości. Żaden z ich elementów nie ma miejsca w nowej rzeczywistości Kościoła, który jest jedyną drogą prowadzącą do Boga.
2. Inne, bardziej dialektyczne, sformułowanie poprzedniej opinii, z bardziej złożoną analizą teologiczną i wrażliwością antropologiczną, brzmi: Religia jest kwestią i wytworem zepsutej natury człowieka, który nie ma możliwości poznania Boga. W ostatecznym rozrachunku religia jest niewiarą. Chrześcijańskie Objawienie, a raczej Ewangelia, jest czymś zupełnie innym, osądzeniem wszystkich religii.
3. Człowiek nie jest całkowicie niezdolny do oglądania tajemnicy Boga. Zawsze miał skłonność i pragnienie skierowane ku Bogu, poprzez swój rozum, obserwowanie porządku w przyrodzie, wysublimowaną intuicję oraz doświadczenie swojej świadomości.

⁴ „Demografia [chrześcijan] jest następująca: 32.9% w roku 2017” (Grim et. al. 2018, 37).

Niewyraźnie wiedział coś o istnieniu i doskonałości Boga. Ta pierwsza ludzka wiedza o Bogu była przedsiódką wiary chrześcijańskiej. W tym kontekście przytacza się argumenty na rzecz różnych poglądów w odniesieniu do zakresu tego ludzkiego naturalnego potencjału.

4. Nie tylko ludzie szukali Boga, ale też Bóg nigdy, w żadnym momencie, nie zostawił żadnego narodu bez promyka objawienia. Różne religie opierają się na jakiejś formie objawienia (arcybiskup Nathan Söderblom). We wszystkich istniejących religiach istnieją znaki łaski Bożej. W pewnym stopniu wszystkie religie są pełnoprawnymi drogami prowadzącymi do Boga.
5. Historia religii jest przygotowaniem do chrześcijaństwa, pedagogią, czy to w sensie faz przejściowych, czy też w sensie formy embrionalnej. Chrześcijaństwo jest unikalne, stanowi dopełnienie i udoskonalenie życia religijnego ludzkości. Z tej bazy wyrastają dwa odmienne poglądy: jedni twierdzą, że to dopełnienie i udoskonalenie nastąpiło w ramach ciągłego rozwoju, inni zaś uważają, że chodzi tutaj o radykalną, rewolucyjną zmianę, 'nieciągłość'. Mamy tutaj do czynienia z wejściem i interwencją w historię 'całkowicie odmiennego czynnika': żywego Boga, który prowadzi człowieka do nowego życia i ujawnia sens historii (pogląd ten rozwinął między innymi kardynał Jean Daniélou).
6. Chrześcijaństwo, jako religia historyczna, nie posiada pełni prawdy i objawienia Bożego, jest mikrokosmosem w makrokosmosie historii religii, jedynie pierworodnym wśród braci (Friedrich Heiler, Rudolf Otto). Historia zbawienia dokonuje się w całości treści religijnej historii ludzkości (Ernst Benz) i dopiero synteza światowych religii da pożądaną pełnię (zob. Giannoulatos 1975)⁵.

⁵ Przekład tytułu: „Stanowiska chrześcijan wobec innych religii (Wykłady uniwersyteckie)”..

Te sześć poglądów to przybliżona systematyzacja. W rzeczywistości istnieje wiele pośrednich, wzajemnie zachodzących na siebie i nakładających się trendów teologicznych. Kościół Rzymskokatolicki, oficjalnie, za pośrednictwem tekstu *Nostra aetate* II Soboru Watykańskiego, a także Kościół prawosławny, nieoficjalnie, oraz wielu teologów protestanckich, podążając w ślad za tradycją patrystyczną, zakładającą unikalność i absolutną supremację chrześcijaństwa i reprezentującą, w różnych odmianach, teologię dopełnienia i udoskonalenia. W kręgach protestanckich opinie oscylują między absolutnym odrzuceniem innych religii a relatywizacją chrześcijaństwa. Nasze osobiste usytuowanie znajduje się w poglądach pośrednich: 3, 4 i 5.

Najnowsze systematyczne badania religiologiczne wykazały, że określone zasady, cieszące się powszechną akceptacją, są spotykane w wielu religiach. Są to: przekonanie o wspólnym pochodzeniu ludzi, 'złota zasada' (nie czyni innym tego, czego nie chcesz, aby inni ci czynili), szacunek dla życia, obowiązek sprawiedliwości i uczciwości, wskazówki dotyczące zachowań pomiędzy poszczególnymi płciami i stosunków płciowych, odniesienie do pokoju jako życzenia i obowiązku, zachęta do dobroci i dobra. Natomiast zwieńczeniem tych wartości jest miłość (Giannoulatos 2015, 168-175)⁶.

Oczywiście doświadczenie religijne nie ogranicza się do wartości moralnych. Opiera się głównie na osobistym skłanianiu się ku Transcendentnemu. Religia jest złożoną i multipotencjalną sumą wierzeń, przekonań, doświadczeń i zasad zachowania, które są związane z tym, co Święte, z *Sacrum*, i wpływają na ludzką egzystencję oraz na społeczeństwo.

⁶ Przekład tytułu: „Współistnienie: Pokój, natura, ubóstwo, terroryzm, wartości. Spojrzenie religiologiczne”.

II

Podróżując do różnych krajów i w ogóle studiując historię religii, często zadawałem sobie pytanie: my, chrześcijanie stanowimy mniejszość, pozostali zaś, jaki oni mają związek z Bogiem? Uważam, że najpierw należy dokonać podstawowego rozróżnienia: możemy być krytyczni i mieć negatywny stosunek wobec wielu religii, ale winni jesteśmy okazywać szacunek i miłość wobec każdej osoby ludzkiej, która została stworzona 'na obraz Boży'. Moje myśli ostatecznie skupiły się na trzech wielkich prawdach.

Po pierwsze, fundamentem chrześcijaństwa jest wiara „... w jednego Boga, Ojca, Wszechmogącego, Stwórcę nieba i ziemi, oraz wszystkich rzeczy widzialnych i niewidzialnych”. Nie ma wielu Bogów. Boska chwała nieustannie promieniuje na wszechświat, a Boża opatrzność rozciąga się na całe stworzenie i na koleje dziejów ludzkości. Bóg jest niepojęty, niezrozumiały co do swojej istoty. Jednocześnie biblijne objawienie potwierdza, że podczas gdy istota Boga pozostaje niedostępna, to jednak Boża opatrzność objawia się poprzez przejawy boskich energii. Kiedy Bóg objawia się za pośrednictwem różnych teofanii, to nie jest to Jego istota, lecz Jego chwała, która jest – dzięki łasce – dostępna. Poznanie Boga jest wielkim darem Bożym dla ludzi:

...to, co można poznać o Bogu, jawne jest wśród nich, Bóg bowiem im to objawił. Albowiem to, co niewidzialne u Niego, od stworzenia świata jest widzialne w dziełach oglądanych rozumem: wieczna Jego moc i boskość (Rz 1,19-20).

Po drugie, wszyscy ludzie mają wspólne pochodzenie, uczestniczą w jednej i tej samej ludzkiej naturze. Decydujące są tutaj wersety Pisma Świętego: „Bóg stworzył człowieka, stworzył go na obraz Boży, stworzył ich jako mężczyznę i kobietę” (Rdz 1,27; por. Rdz 1,26; 5,1), jak również zapewnienie:

...sprawił także, że pochodzący od jednego człowieka cały ród człowieczy zamieszkał na całym obliczu ziemi, wyznaczył też wcześniej określone czasy i granice jego zamieszkiwania (Dz 17,26).

Co ciekawe, Koran również zaadaptował tę prawdę:

O ludzie! My stworzyliśmy was z mężczyzny i kobiety i uczyniliśmy was narodami i plemionami, abyście się wzajemnie znali. Zaprawdę, najbardziej szanowanym z was jest dla Boga ten, kto jest najbardziej bogobojny (Sura 49, *Komnaty*, 13)⁷.

Odniesienia do wspólnego pochodzenia ludzkości znajdują się też w innych religiach.

Tak więc każda osoba ludzka, bez względu na rasę, płeć, kolor skóry, język, wykształcenie, jest obdarzona godnością swego boskiego pochodzenia poprzez swoją relację, świadomą lub nie, z Bogiem. Nieposłuszeństwo rodzaju ludzkiego wobec woli Bożej nie przerwało promieniowania chwały Stwórcy, która nadal napełnia niebo i ziemię. Upadek nie zniszczył w człowieku obrazu Bożego, lecz jego zdolność do właściwego rozumienia woli Bożej i do komunikowania się z Bogiem. Bóg nie przestał troszczyć się o cały świat, który stworzył, ale też ludzie nie przestali Go poszukiwać.

Po trzecie, wydarzeniem decydującym w dziejach ludzkości było Wcielenie Syna Bożego, przyjęcie całej natury ludzkiej przez naturę boską. Podczas swej ziemskiej działalności Jezus Chrystus wychwalał wiarę wyznawców innych religii: setnika, Kananejki (Mt 8,10; Mt 15,28; Łk 7,9); w trakcie rozmowy z Samarytanką objawił prawdę o Bogu (J 4,4-30). Przedstawił osobę innowiercy, dobrego Samarytanina, jako figurę bezgranicznej miłości, którą On sam głosił. Bezpośredniemu otwarcu Ewangelii na pogan towarzyszy zapewnienie, że: „nie ma u Boga względu na osobę. Lecz w każdym narodzie miły Mu jest ten, kto się Go boi i postępuje sprawiedliwie” (Dz 10,34-35), a także: „nie zostawił was bez świadectwa o sobie” (Dz 14,17). Uzupełnia to proklamacja apostoła Pawła:

...gdy bowiem poganie, którzy nie mają Prawa, wypełniają Prawo zgodnie z naturą, Prawa nie mając, sami dla siebie są Prawem. Oni to ukazują,

⁷ Tekst polski za *Koran* 1439/2018, 413 [przyp. tłum.].

że treść Prawa napisana jest w ich sercach, o czym współświadczy ich sumienie (Rz 2,14-15).

Po Zmartwychwstaniu ostatnie przykazanie Chrystusa obejmuje cały świat:

Została Mi dana wszelka władza w niebie i na ziemi. Idąc więc, czyńcie uczniami wszystkie narody (Mt 28,18-19).

III

Teologiczne podejście w odniesieniu do naszego stosunku do wieloreligijnej wspólnoty globalnej uzupełnimy refleksami teologicznymi, jakie oferują trzy terminy biblijne związane z osobą Jezusa Chrystusa: 'Słowo', 'Miłość', 'Światłość'.

'Słowo'

Teoria słowa załączkowego [σπερματικὸς λόγος], zgodnie z którą apologetci wczesnych wieków chrześcijaństwa ocenili religijność przedchrześcijańską, podkreślając jej stronę pozytywną, nadal cieszy się szczególnym autorytetem. Apologetci, odnosząc się do relacji Słowa do Ojca, posługują się przykładem słowa tkwiącego wewnątrz [λόγος ἐνδιάθετος] i mówionego [λόγος προφορικός]. Filozof i męczennik Justyn (100-165 po Chr.) napisał w charakterystyczny sposób:

Wszyscy zaś pisarze dzięki nasieniom Logosu w nich rozsianym mogli, co prawda, oglądać rzeczywistość, ale tylko w sposób niewyraźny (Justyn Męczennik, *Apologia II*, 13, 5)⁸

...wszystko bowiem, co kiedykolwiek filozofowie i prawodawcy dobrego odkryli lub wypowiedzieli, uczynili to dzięki temu, co częściowo znaleźli lub ujrzeli właśnie w Logosie (Justyn Męczennik, *Apologia II*, 10, 2)⁹.

Justyn nie zaadaptował w sposób niekontrolowany wszystkiego, co zostało sformułowane w przeszłości za pośrednictwem logiki i filozofii:

⁸ Tekst polski za Justyn Męczennik 2004b, 281-282.

⁹ Tekst polski za Justyn Męczennik 2004b, 278.

...ponieważ nie znali wszystkiego, co dotyczy Logosu, czyli Chrystusa, często głosili poglądy pomiędzy sobą sprzeczne (Justyn Męczennik, *Apologia II*, 10, 3)¹⁰.

Mimo to,

...ci [...], którzy wiedli życie zgodne z Logosem, są chrześcijanami nawet, gdyby byli nazywani ateistami (Justyn Męczennik, *Apologia I*, 46, 3)¹¹.

Kładł on nacisk na to, że Chrystus jest kryterium oceny wcześniejszego życia religijnego i uzupełnił swoje odniesienie do słowa załączkowego [σπερματικὸς λόγος] podstawowym wyjaśnieniem: podkreślił różnicę pomiędzy nasieniem a dopełnieniem życia, które jest z nim związane. Dokonał rozróżnienia pomiędzy pośrednią mocą a łaską:

Czym innym jest przecież nasienie czy podobieństwo rzeczywistości udzielone na miarę możliwości poznania, a czym innym sama rzeczywistość, w której samemu się uczestniczy lub którą się naśladuje dzięki łasce Bożej (Justyn Męczennik, *Apologia II*, 13, 6)¹².

Po tej samej linii teologicznej porusza się też Klemens Aleksandryjski (150-215 [?] po Chr.), pisząc: „Grecy przyjęli pewne przebłyski Słowa Bożego” (Klemens Aleksandryjski, *Cohortatio ad Gentes*, 74, 7)¹³. W ten sposób podkreśla on możliwości, ale jednocześnie granice, które istnieją: uważa, że filozofia „ma jako cel poszukiwanie prawdy” (Klemens Aleksandryjski, *Stromata*, I, 32, 4)¹⁴. Wierzy natomiast, że w historii religii poznanie prawdy pochodzi bezpośrednio od Boga. Ponadto nazywa ją „wstępnym przygotowaniem do wytchnienia w Chrystusie” (Klemens Aleksandryjski, *Stromata*, I, 32, 4)¹⁵ (stadium przygotowawczym do życia w Chrystusie).

¹⁰ Tekst polski za Justyn Męczennik 2004b, 278.

¹¹ Tekst polski za Justyn Męczennik 2004a, 240.

¹² Tekst polski za Justyn Męczennik 2004b, 282.

¹³ Tekst polski za Klemens Aleksandryjski 1988, 173.

¹⁴ Tekst polski za Klemens Aleksandryjski 1994, 24.

¹⁵ Tekst polski za Klemens Aleksandryjski 1994, 24.

Szczególnie interesujące są jeszcze dwa stanowiska teologiczne. Stanowisko historyka Euzebiusza z Cezarei (265-339 po Chr.), który opowiedział się za powszechnością boskiego objawienia, przyjmując wrodzony charakter uczuć religijnych. Zgodnie z nim, miłujący Boga ludzie wszystkich czasów „ze względu na swą poświadczoną sprawiedliwość” (którzy okazali się sprawiedliwi) są uważani za „chrześcijan w praktyce” (Euzebiusz, *Historia kościelna*, I, 4, 6)¹⁶. A także lakoniczne stwierdzenie św. Grzegorza z Nyssy (334-394 po Chr.) na temat poszukiwaniu Boga: „Znalezienie [...] (Boga) oznacza ciągłe szukanie. Szukanie i znajdowanie nie są tu czymś innym” (Grzegorz z Nyssy, *Homiliae in Ecclesiasten*, VII)¹⁷.

‘Miłość’

Bazyli Wielki (330-379 po Chr.) oferuje cenne podejście do religijnego doświadczenia człowieka, rozszerzając pojęcie słowa załączkowego [σπερματικὸς λόγος] na ludzką możliwość nabywania „zdolności i skłonności do miłowania”:

Miłości do Boga nie potrzeba uczyć [...] Wraz z ukształtowaniem istoty żyjącej (chodzi o człowieka) została wszczepiona jakaś moc zarodkowa, zawierająca w sobie zdolność i skłonność do miłowania (Bazyli Wielki, *Reguły dłuższe*, 1-8)¹⁸.

Pojęcie dobra jest wieloaspektowe, a swoją kulminację znajduje w pojęciu miłości, która została objawiona przez wcielonego Syna i Słowo Boże. Wraz z wrodzoną logiką istnieje też ‘skłonność ku dobru’, ku miłości. Podstawową cechą bycia ‘na obraz Boży’ jest to, że człowiek może kochać i być kochanym.

Charakterystycznym przebłyskiem miłości jest wspaniały werset tragika, poety Sofoklesa (490-406 przed Chr.), włożony w usta Antygony: „Współkochać przyszląm, nie współnienawidzić” (Sofokles, *Antygona*,

¹⁶ Tekst polski za Euzebiusz z Cezarei 2013, 37.

¹⁷ Tekst polski za Grzegorz z Nyssy 2009, 79-80.

¹⁸ Tekst polski za Bazyli Wielki 2011, 57-58.

523)¹⁹ (Nie jest w mojej naturze dzielić się nienawiścią, lecz dzielić się miłością).

Ewangelista Jan dokonał, w najbardziej dynamiczny sposób, podsumowania, zgodnie z którym najwyższą rzeczywistością we wszechświecie jest miłość: „Bóg jest miłością i trwający w miłości w Bogu trwa, a Bóg trwa w nim” (1 J 4,16). A przede wszystkim to, że:

...tak Bóg umiłował świat, że Syna swego Jednorodzonego dał, aby nikt wierzący w Niego nie zginął, lecz miał życie wieczne (J 3,16).

Nie tylko ‘umiłował’, ale ‘albowiem tak umiłował’, w tak absolutnym stopniu. Bóg nie tylko ‘ma’ miłość, lecz ‘jest’ miłością. On sam podjął inicjatywę, aby objawić prawdę błądzącemu człowiekowi i przywrócić z nim komunie miłości: „Trwający w miłości w Bogu trwa, a Bóg trwa w nim” (1 J 4,16). Każdy wyraz prawdziwej miłości jest znakiem, iskrą, odciskiem Bożej energii, którą jest Miłość. Oczywiście pełnia miłości znajduje się w fakcie ‘trwania w Bogu miłości’. Jak dobitnie pisze św. Maksym Wyznawca:

Wielu napisało tomy o miłości. Jeśli jednak szukasz prawdziwej miłości, to znajdziesz ją jedynie u uczniów Chrystusa, gdyż jedynie oni posiadają prawdziwą miłość do nauczycielki miłości (Maksym Wyznawca, *Księga miłości*, 100)²⁰.

Komunia z Bogiem, który jest miłością, jest zdumiewająco najwyższym darem, ofiarowanym człowiekowi, a to czyni chrześcijaństwo zupełnie innym i unikalnym.

‘Światłość’

Jeszcze jednym, wyjątkowym, elementem, który służy do zbliżenia się do ogólnoludzkiego doświadczenia religijnego, jest pojęcie światłości. W prawie wszystkich tradycjach religijnych podstawowe miejsce zajmuje światłość i jej związek z najwyższą Istotą. To pojęcie zostało

¹⁹ Tekst polski za Sofokles 1939, 65.

²⁰ Tekst polski za Maksym Wyznawca 1982, 319.

w bezpośredni sposób zaadoptowane przez Nowy Testament, „przez Nie [Słowo] wszystko się stało [...] w Nim było życie i życie było światłością ludzi” (J 1,3-4). Jezus wielokrotnie głosił: „jestem światłością świata” (J 9,5; zob. J 8,12).

Nowe zdobycze naukowe, wraz ze zdumieniem, jakie wywołują, ułatwiają zrozumienie biblijnej koncepcji światłości i jej alegorycznych implikacji dla niepojętego zasięgu niestworzonej światłości Chrystusa. W postaci fotonów światło przenika i jest obecne nawet w najciemniejszych częściach wszechświata. Światłość Chrystusa jest postrzegana i poznawana w odniesieniu do swoich działań, podobnie jak światło naturalne. Jednocześnie jednak jest niepojęta i niedostępna pod względem swojej istoty. „Bóg jest nazywany światłością nie w odniesieniu do Jego istoty, ale w odniesieniu do energii” (Grzegorz Palamas, Ὑπερ τῶν Ἱερῶν Ἠσυχαστῶν [W obronie świętych hezychastów], 3.2,14 i 3.2,13), zauważa św. Grzegorz Palamas (XIV w. po Chr.). I chociaż istota Boga pozostaje niedostępna, to wszyscy, którzy tego pragną, mogą mieć udział w Jego energiach, wystarczy, aby byli dobrymi odbiorcami. Chrystus jest prawdziwą światłością, „oświecającą każdego człowieka, przychodzącego na świat” (J 1,9). Sposób i zakres pozostają niepojęte.

Podsumowując, podkreślam, że religia wiąże się z głęboką egzystencjalną skłonnością człowieka ku temu, co jest Święte, ku *Sacrum*. Podobnie jak woda, która w różnych formach istnieje wewnątrz wszystkich organizmów żywych, tak też doświadczenie religijne istnieje u wszystkich ludów i we wszystkich kulturach. W zwykłej postaci lub jako opary unoszące się w atmosferze, przenika nawet grupy obojętne.

Zainteresowanie doświadczeniem religijnym ludzkości i udział w różnych inicjatywach międzyreligijnych nie oznacza zamiaru stworzenia pewnego rodzaju panreligii. Systemy religijne są organicznymi zbiorami a nie składankami, z których można wyłączyć różne elementy, aby stworzyć nowe formacje religijne.

Rozróżnienie między załączkiem a pełnią, o którym mówiliśmy, jest bardzo ważne. Odnosi się do wyraźnej wypowiedzi Chrystusa: „Nie mniemajcie, że przyszedłem unieważnić Prawo albo proroków; nie przyszedłem unieważnić, lecz wypełnić” (Mt 5,17). Czym innym jest załączek, a czym innym pełnia i dopełnienie formy rośliny lub zwierzęcia. Czym innym jest nasionko, a czym innym kłos. Stwierdzamy istnienie załączków i iskier słowa w doświadczeniu religijnym, ale pełnią słowa jest Chrystus. Stwierdzamy istnienie ziaren dobra, znaków miłości, lecz pełnią i absolutnym potencjałem wzrostu miłości jest Chrystus. Stwierdzamy istnienie śladów czegoś jasnego w rodzaju fotonów, ale pełnia, jasna biała światłość promieniuje tylko od Chrystusa.

‘Trwanie w Bogu’, ‘życie w Chrystusie’ definiuje pełnię chrześcijańskiego doświadczenia. Chodzi tutaj o relację z Tym, który rzeczywiście istnieje, o osobistą relację miłości z Tym, który jest Miłością. My, którzy żyjemy w wieloreligijnej światowej wspólnoty, obok poszanowania wolności każdej osoby ludzkiej i wysiłku na rzecz pokojowego współistnienia, nie zapominajmy, że Jego uczniowie powinni być „światłością świata” (Mt 5,14).

Światłością pokoju z nami samymi, z naszym otoczeniem, z całym światem.

Światłością sprawiedliwości, walką o sprawiedliwe społeczeństwo na szczeblu lokalnym i globalnym.

Światłością w badaniu historii.

Światłością nadziei w kwestii ostatecznego kursu świata.

Przede wszystkim światłością miłości w wymiarach objawionych przez Chrystusa.

Misją i odpowiedzialnością Kościoła jest łączenie ludzkości z prawdziwym Bogiem Miłości.

Tłumaczenie z jęz. greckiego: Jerzy Betlejo

Bibliografia

- Barrett, David B. 2001. *World Christian Encyclopedia a Companion Survey of Churches and Religions in the Modern World*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Bazyli Wielki. 2011. „Reguły dłuższe.” W *Pisma ascetyczne*. Tom 2: *Reguły dłuższe. Reguły krótsze*. Tłum. Józef Naumowicz, 43-204. Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów.
- Euzebiusz z Cezarei. 2013. *Historia kościelna*. Tłum. Agnieszka Caba, red. Henryk Pietras. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Giannoulatos, Anastasios. 1975. *Theseis tōn christianōn enanti tōn allōn thriskeiōn: Panepistimiakes paradoseis*. Athīnai: b.w.
- Giannoulatos, Anastasios. 2015. *Synyparxi: Eirīnī, fysī, ftōcheia, tromokratia, axes: Thriskeiologiķi theōrisī*. Athīnai: Armos.
- Grim, Brian J., i Todd M. Johnson, Vegard Skirbekk, Gina A. Zurlo, red. 2018. *Yearbook of International Religious Demography 2018*. Leiden: Brill.
- Grzegorz z Nyssy. 2009. *Homilie do Eklezjastesy*. Red. i tłum. Marta Przyszychowska. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Justyn Męczennik. 2004a. „1 Apologia.” W *Pierwsi apologeci greccy. Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz* (Biblioteka Ojców Kościoła nr 24). Tłum. Leszek Misiarczyk. Red. Józef Naumowicz, 207-270. Kraków: Wydawnictwo M.
- Justyn Męczennik. 2004b. „2 Apologia.” W *Pierwsi apologeci greccy. Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz* (Biblioteka Ojców Kościoła nr 24). Tłum. Leszek Misiarczyk. Red. Józef Naumowicz, 271-284. Kraków: Wydawnictwo M.
- Klemens Aleksandryjski. 1988. „Zachęta Greków.” W *Apologie. Minucjusz Feliks, Oktawiusz, Do Diogneta, Klemens Aleksandryjski, Zachęta Greków* (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy 44). Tłum.

- Marian Szarmach, Anna Świderkówna, Jan Sołowianiuk. Wstępy i opr. Marian Szarmach, Jan Sołowianiuk. Red. Emil Stanula, 99-201. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Klemens Aleksandryjski. 1994. *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*. Tom 1. Tłum. Janina Niemirska-Pliszczyńska. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax/Akademia Teologii Katolickiej.
- Koran*. 1439/2018. Przekład Musa Çaxarxan Czachorowski. Białystok: Muzułmański Związek Religijny w RP Najwyższe Kolegium Muzułmańskie.
- Maksym Wyznawca. 1982. „Księga miłości.” W Maksym Wyznawca, *Antologia życia wewnętrznego, Dialog o życiu wewnętrznym, Księga miłości, Księga oświeconych, Wykład Modlitwy Pańskiej, List o miłości*. Tłum. Albert Warkotsch, 274-319. Poznań: Pallotinum.
- Sofokles. 1939. *Antygona*. Tłum. i opr. Kazimierz Morawski. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIV

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2022

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja *Rocznika Teologicznego* informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 18,5. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

IN MEMORIAM

Mgr Irena Andrejew-Preiss..... 743

ARTYKUŁY

JERZY OSTAPCZUK, JERZY TOFILUK, *Wyższe Prawosławne Szkolnictwo Teologiczne w Polsce – przeszłość i teraźniejszość*..... 744

BORYS PRZEDPELSKI, *Różne formy oficjalnego dialogu mariawicko-rzymsko-katolickiego w latach 1971-1996* 767

MARCIN WALCZAK, *Nieuwarunkowane, ostateczne zatroskanie, being-itself. Wielowymiarowa idea Boga w myśli Paula Tillicha*..... 815

ELŻBIETA BEDNARZ, *Specyfika udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej przez nauczyciela religii uczniowi posiadającemu orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego* 851

ANDRZEJ OCHMAN, *Wiara i religijność współczesnych katolików polskich na przełomie XX i XXI wieku w świetle wyników badań społecznych*..... 881

FRANTIŠEK HANOBIK, *Youth on the verge of adulthood and their views on abortion* 915

MATERIAŁY

ABP ANASTAZY (GIANNOULATOS), *Życie w Chrystusie w wieloreligijnej społeczności globalnej*..... 945

KRONIKA

Przyznanie prof. Barbarze Städtler-Mach Medalu za Zasługi dla ChAT (BOGUSŁAW MILERSKI)..... 959

Inauguracja roku akademickiego 2022/2023 (6 października 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)..... 961

Uroczystość nadania tytułu doktora honoris causa Jego Eminencji, Wielce Błogosławionemu prof. Anastazemu (Giannoulatosowi), Arcybiskupowi Tirany, Durrës i Całej Albanii (6 października 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)..... 965

<i>Uroczystość nadania tytułu doktora honoris causa prof. dr. hab. Zbyszko- wi Melosikowi Prorektorowi Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1 grudnia 2023) (RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA).....</i>	969
<i>Publikacje zwarte (książki) Wydawnictwa Naukowego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie z lat 2019–2022 (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI).....</i>	971
Wykaz autorów	975
Recenzenci <i>Rocznika Teologicznego</i> w roku 2022	976

Contents

IN MEMORIAM

Mgr Irena Andrejew-Preiss.....	743
--------------------------------	-----

ARTICLES

JERZY OSTAPCZUK, JERZY TOFILUK, <i>Orthodox Higher Theological Education in Poland – past and present</i>	744
BORYS PRZEDPELSKI, <i>Various forms of official dialogue between the Mariavite and the Roman Catholic Church in the years 1971-1996</i>	767
MARCIN WALCZAK, <i>The Unconditional, ultimate concern, Being-itself. Multidimensional idea of God in the thought of Paul Tillich</i>	815
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Specifics of the provision of psychological and pedagogical assistance by a religion teacher to a student with an evaluation of special educational needs</i>	851
ANDRZEJ OCHMAN, <i>Faith and religiosity of contemporary Polish Catholics at the turn of the 20th and 21st centuries in the light of the results of social research</i>	881
FRANTIŠEK HANOBIK, <i>Youth on the verge of adulthood and their views on abortion</i>	915

MATERIALS

ABP ANASTAZY (GIANNOULATOS), <i>Living in Christ in a multi-religious global community</i>	945
--	-----

CHRONICLE

<i>Awarding Prof. Barbara Städtler-Mach the Medal for Merits for the Christian Theological Academy (BOGUSŁAW MILERSKI)</i>	959
<i>Inauguration of the academic year 2022/2023 (6th October 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)</i>	961
<i>The Ceremony of Conferring the Title of Doctor Honoris Causa on His Eminence, the Most Blessed Prof. Anastasius (Giannoulatos), Archbishop of Tirana, Durrës and All Albania (6th October 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)</i>	965

<i>The Ceremony of Conferring the Title of Doctor Honoris Causa on Prof. Zbyszko Melosik PhD habil., Prorector of the Adam Mickiewicz University in Poznań (1st December 2022) (RENATA NOWAKOWSKA- -SIUTA).....</i>	969
<i>Compact publications (books) of the Scientific Publisher of the Christian Theological Academy in Warsaw 2019-2022 (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI).....</i>	971
List of authors	975
List of reviewers of <i>Theological Yearbook</i> in 2022	976